

עדי אופיר (עורך) 50 ל-48 - מומנטים ביקורתיים בתולדות מדינת ישראל:
 תיעוד אירועים/מסות ומאמרים
 ירושלים: מכון ון ליר, 1999. 545 עמודים.

הספר שלפנינו נחלק למעשה לשני ספרים המופיעים לחלופין, עמוד לצד עמוד, לאורכו ולרוחבו של האלבום המהודר הזה. האחד הוא כרוניקה מעולה, חובקת עולם, הנותנת מקום שווה למרכזי ולשולי, להגמוני ולנשלט, לקנוני ולחריג ולציוני וללא-ציוני בהיסטוריה של המדינה הוו במשך חמישים שנות קיומה. ההטיה בכרוניקה היא ברורה - הבלטה של קולות אחרים, כאלה שחנוקים או נבלעים בדרך-כלל בסיפור (narrative) הציוני כפי שהוא מועלה בספרי לימוד, במחקר, באלבומים, בטקסים ובתוכניות טלוויזיה. בתוך הקולות האחרים אין היררכיה ואין הבלטה של קבוצה אחת על-פני האחרת ואין רמז ליחסי-הכוחות בין הקורבנות של הסיפור המרכזי. זמר פופ מתוסכל וקורבן של אונס מקבלים אותו מרחב בסיפור הכרוניקה. הספר השני הוא אסופת מאמרים של חמישים חוקרים ואנשי ציבור המתייחסים לקבוצות הללו, איש ואישה על-פי דרכם ועל-פי שיטת עבודתם.

הכרוניקה אינה נפגמת מהעדר ההיררכיה או ההשתקפות של מאזני הכוחות במציאות הישראלית המשתנה במשך שנות קיומה של המדינה. השמירה על איזון זה שבין שיר פופ למעשה טבה, בין אומן מתוסכל לילד שהוריו נלקחו ממנו בעוונה של הציונות, צורמת יותר באסופת המאמרים. באחד מן המאמרים שלמה זנד קובל על כך שההיסטוריונים החדשים והסוציולוגים הביקורתיים שוכחים לעיתים מיהו קורבנה האמיתי של הציונות. איני יודע אם האשמה זו נכונה אם לאו - האסופה שלפנינו בוודאי אינה מעבירה תחושה ברורה לגבי שאלה זו. גם כאשר עדי אופיר בוחר להביא במאמר הפתיחה קולות חנוקים מן העבר באמצעות ציטוטים ישירים של בעלי הדבר, הוא בוחר אליטות שייצגו קולות כאלה - אנשים מכובדים שספק אם היו רגישים לקולות חנוקים לו הם היו במרכז של הבמה הפוליטית והתרבותית.

לוא התאמץ עורכו של הספר להביא חמישים תורמים, מפוזרים על-פני קשת עמומה של רגישויות ועניין, והיה מסתפק בעשר תרומות ממוקדות היה ממלא את תפקידו הראוי בביקורת החברתית. אך יחד עם זה יש בספר כמה מאמרים הקולעים, כך נדמה, למסר הכללי של אלבום חלופי, שנועד להוות תגובת-נגד על מבוך יצירות "המופת" המפוקפקות שבחיפזון רב ובשטחיות רבה ניסו לסכם את פועלה וחייה של המדינה הציונית. מאמרים אלה, כמקשה אחת, מציירים תמונה חלופית ברורה יותר של הסיפור האחר והמודחק. למשל, מאמרו הרגיש של ברוך קימרלינג המביא מפתח ביתו שלו את הראייה האחרת על הטיהור האתני שביצעה התנועה הציונית בשנת 1948. אורן יפתחאל ועזמי בשארה מוסיפים מבט מלא ורחב יותר על גורלם של הפלשתינים הישראליים, ואילו מאמריהם של יגיל לוי ויהודה שנהב קושרים בין הקורבן הפלשתיני ליהודי ארצות ערב, שהובאו לכאן כדי לתפוס את מקום הפלשתינים כמו גם להוות חזן אנושי המפריד בין היישוב המנדטורי לאותם פלשתינים. הנריאט דהאן-כלב, סמי שלום שטרית ושלמה פישר משרטטים בשפה ביקורתית ובניתוח מעמיק את מצבם של המזרחים בצמתים שונים בחיי המדינה.

יש מעט מאוד התייחסות למצבן של הנשים במציאות הישראלית. הספר, כפי שכותרתו מבטיחה, נועד להביא "מומנטים ביקורתיים" בחיי המדינה, אך פרט לעיון מורכב ולא נהיר כל-כך במצבה של האישה המזרחית דרך הסרט "שחור", לא נמצא כנראה מומנט ביקורתי בחייהן של הנשים הפלשתיניות והיהודיות במדינת-ישראל. בכל מקום אחר בעולם היה המומנט הביקורתי הנשי תופס את חלק-הארי של הדיון משום שמבחינה היסטוריוגרפית רוב הדיונים הללו חבים את חדותם ובוטותם למחקר הפמיניסטי כמו גם המרקסיסטי; זה האחרון, אגב, זוכה בהחלט, ובצדק, במקום של כבוד במחקר הביקורתי על החברה הישראלית בעבר ובהווה. וכך, אף-על-פי שיש לא מעט מאמרים ומסות בספר העוסקים בסוציולוגיה של הידע הישראלי על ישראל, התייחסויות לייצור הידע הפלשתיני מתוך ישראל ומחוצה לה והשפעתו על המחקר הביקורתי נעדרים אפילו מן הדיון התיאורטי, ובוודאי מזה הקונקרטי. כן נעדר דיון משווה למקומות אחרים שבהם התפתח מחקר ביקורתי, לא על-מנת להרחיב את היריעה, שכבר מתוחה לעיפה, של מגוון הנושאים המטופלים בקובץ, אלא מתוך רצון לתהות על שורשי התפתחותה של המחשבה הביקורתית בישראל.

יותר משהו ספר על חמישים שנה בישראל זהו קובץ המסכם חמש שנים של כתב-העת תיאוריה וביקורת. כל מה שיש בחוברותיו של כתב-העת נמצא כאן. אין הרבה הפתעות. לצד מאמרים מפותלים ומסות המשדרות עברית פוסט-מודרנית המכסה, לעיתים, על חוסר אומץ לנקוט עמדות מוסריות מובהקות כחלק ממה שנחשב למחקר המקצועי, ישנם מחקרים היסטוריים פוזיטיביסטיים לעילא ולעילא. פה ושם מתגנבים שני ציונים – כגון שולמית אלוני ויחיעם ויץ – אך לרוב הנימה היא פוסט-ציונית וביקורתית. זהו האתר המרכזי כיום של קבוצה שנמצאת במתח מתמיד בין העולם הווירטואלי שבנתה לעצמה – ובו כמובן מזרחים, נשים ופלשתינים בוחרים לעשות את הדבר הנכון ולבנות ברית-עולמים כנגד מדכאים הלאומיים, הדתיים, האתניים והמגדריים, ותוך כדי כך בונים יש מאין סולם-ערכים מוסרי ותרבותי משותף שבו כולם הם הכל אך בכל-זאת ייחודיים – לבין העולם שמחוץ למשרדי המערכת במוסד ון ליר או למגדלי-השן האוניברסיטאיים; עולם שבו הקואליציות הן מכוערות יותר, תחבולניות ואינטרסנטיות יותר ושבו הכוח היחסי של הקבוצות השונות בחברה יוצר קשתות של תפיסות מוסריות ועמדות פוליטיות כמו גם את מידת הצדק הכלכלי והחברתי.

אי-אפשר לשבת ולכתוב על הכוחות האלה באופן ניטרלי ומרוחק – ואכן, מיומרה שקרית זו התרחקו אנשי התיאוריה והביקורת – אך גם אי-אפשר להציע פתרונות וירטואליים השכם והערב מבלי להיות מעורב במאבק עצמו. ואכן, הדמויות האמיתיות ביותר שהספר הזה מקרין על מסכי קוראיו הוא של שני "אורים" – דיוויס ואבנרי. כה שונים זה מזה אבל לעולם לא וירטואליים, מעולם לא מסתתרים מאחורי שפה קשה ומפותלת, וגם אם התיאוריה אינה הצד החזק בתודעתם, כל מומנט ומומנט בביקורתם מכפר על כך והופכם לבני-אדם המציעים חלופות מבלי ליהפך לבני-אדם חלופיים.

אילן פפה

אוניברסיטת חיפה